

ПОГЛЕД У ПРОШЛОСТ

Др Душан Кашић

ГРЧКИ УСТАНАК И СРБИ

Поводом прославе 150-годишњиц еустанка Грчког народа

У току дугог робовања под Турцима створила се међу балканским хришћанским народима узајамна солидарност и осећање извесног јединства у које их је повезивала заједничка патња, заједничка православна хришћанска вера и на заједничким темељима створена култура. Од XVIII века, кад је Турска почела да слаби под ударцима хришћанских сила и услед унутрашњих трвења, а идеја о ослобођењу у свести поробљених народа сазревала и чекала своје остварење, узајамне симпатије међу балканским народима још више су ојачале и постале још топлије и срдачније. Протагонисти ослободилачких идеја и вође оружаних устанака величани су као хероји не само у свом народу, већ и међу другим балканским народима, а њихова солидарност најбоље се манифестовала у најтежим ситуацијама.

I

Кад се Рига од Фере 1796. обратио својом „Убојном песмом” (Thourios hymnos) свим балканским народима: Бугарима, Арбанасима, Србима и Грцима, певана је она 1797. у Земуну¹ као и у другим местима у којима су поред Срба биле и јаче грчке или цинцарске колоније. Колико је била јака конспиративна солидарност између Срба и Грка у овом тренутку види се и по одлуци председника аустријског Дvorsког ратног савета од 24. априла 1798. поводом изручења Риге од Фере турским властима, у којој се изричито каже да се за оружану пратњу грчком револуционару изаберу најповерљивија војна лица (један официр, два подофицира и двадесет четири војника), али с тим да међу њима не буде припадника православне вере (keine welche der griechischen Religion zugethan sind).² Толико се Аустрија плашила солидарности својих православних поданика са њи-Турцима да би и Турци у сличном случају изручили њој револуцио-ховом поробљеном браћом у Турској. Коначно, Аустрија предаје Ригу

¹ Д. Пантелић, Погибија Риге од Фере, Браство XXV, Београд 1931, 139.

² Исто, 172.

нарне елементе, који би радили против ње са турске територије. Аустрија је, наиме, као и Русија, бранила идеју о заштити легитимитета власти у појединим државама против револуционарних покрета ношених идејама француске револуције, па је тај принцип применила и на Турску иако јој иначе није била пријатељ.

Аустријски војници предали су Ригу од Фере турским властима у Београду. После кратког борава у тамници куле Небојше на обали Дунава, били су Рига и његови сарадници побијени. Колика је била њихова популарност у српском народу види се по томе што су их Турци ликвидирали потајно и што су о њиховом погубљењу међу Србима дуго колале најразличитије приче, које су постепено прелазиле у праве легенде. Није то чудо. Борци за ослобођење од Турака импонују без обзира на народност, јер су православни, боре се против нехришћанског поробљивача који их све подједнако тлачи.

У српском устанку 1788—1790, познатом под именом Кочине крајине, учествују и многи Цинцари,³ а у Карађорђевом устанку сретамо доста Грка са значајним војним и политичким функцијама. Ту је војвода Конда родом из Епира,⁴ па Георгиос Олимпиос, познат код Срба као „капетан Јоргаћ”, који је по одобрењу свог ранијег команданта, руског генерала Исаијева, налетом своје чете добровољаца омогућио сјајну победу Карађорђевих устаника код Штубика. Касније се савим ангажовао у српском устанку. Он је у име Хетерије потписао са Карађорђем савез у коме су дошли до изражаја чврсто пријатељство и симпатије између српског и грчког народа и њихових устаника. У војсци Исаијева командовао је Србин, капетан Коларовић, са два ескадрона козака кнеза Ипсилантија.⁵ Међу Карађорђевим устаницима налазио се и Петар Ичко, родом из Катранице у Македонији, српски изасланик у Цариграду, који је 1806. у корист Карађорђевих захтева сачинио са Портом споразум познат под именом „Ичков мир”. Кнез Константин Ипсиланти, сматрајући да Србији није довољна помоћ коју јој дају Руси, послао је устаницима 100.000 ока брашна и исту количину јечма.⁶ По ступању у савез са хетеристима Карађорђе је био признат за вођу устанка свих балканских хришћана. Зато је француски конзул у Солуну сматрао да је устаничко расположење запажено с пролећа 1806. у северној Грчкој, око Сера и Солуна, било створено под утицајем српског устанка под Карађорђем.⁷

Осмим чланом мировног уговора који је Русија склопила са Турском у Букурешту 1812. уговорено је да Турска даде српским устаницима потпуну амнестију, Србима је одобрено да сами управљају својим унутрашњим пословима, да данак Порти плаћају одсеком, а о детаљима у узајамним односима да се Porta договара са српским народом.⁸ Били су то мали, али ипак знатни успеси у борби једног малог народа за ослобођење. Зато је Карађорђев устанак импонувао балкан-

³ Д. Ј. Поповић, О Цинцарима, Београд 1937, 276.

⁴ М. Б. Милићевић, Кнежевина Србија, Београд 1876, 29—31.

⁵ Грађа из земунских архива за историју првог српског устанка, Београд 1955, 291—292.

⁶ М. Laskaris: Le rôle des Grecs dans l'insurrection serbe sous Carageoges, Athènes 1933, 1—8.

⁷ Исто, 9.

⁸ М. Гавриловић, Из нове српске историје, Београд 1926, 24.

ским хришћанима како за време свога успешног трајања, тако и после свога слома 1813. године.⁹

Две године после слома Карађорђевог устанка отпочео је други српски устанак под вођством Милоша Обреновића (1815). После првих војних успеха, који су Турке уверили да се са устанком мора рачунати, овај мудри вођа је увидео да неће постићи коначни успех својом слабом војничком снагом, већ преговорима, дипломатским средствима и лукавошћу, искоришћујући све тадашње тешкоће турске дипломатије и све слабости турске државне администрације. До 1820. године Милош је успео да од оног дела Србије, којим је он управљао већ као врховни кнез, створи полунезависну област која је ишла својој потпуној независности. У томе је кнеза Милоша помагала Русија, инсистирајући код Порте на испуњењу закључака Букурешког мира и подржавајући, политички и материјално, сва настојања кнеза Милоша чији су изасланици готово стално боравили у Цариграду, борећи се за народну ствар.

Кад су вође Хетерије виделе рад и успехе кнеза Милоша Обреновића, који се сад чврсто налазио на челу српског народа и ишао из успеха у успех, а нарочито после попибије Карађорђа (1817), с којим су хетеристи све до тада рачунали, отпочели су они своја настојања да придобију кнеза Милоша за своје планове. Хетеристи су од 1817. с њиме у сталној преписци у жели да Милош у њиховом покрету преузме ону улогу коју је у току првог устанка имао Карађорђе, тим пре што је Милош на народној скупштини 6. новембра 1817. проглашен за кнеза с правом наслеђа у његовој породици. Та настојања нарочито су ојачала од 1820, кад је на чело Хетерије дошао кнез Александар Ипсиланти. Међутим, сад су биле друкчије спољнополитичке прилике, а друкчије су биле и методе борбе, засноване на Карађорђевом и на властитом искуству. Кнез Милош је морао бити врло обазрив и пазити да непромишљеним гестом не доведе у питање и не изгуби оно што је са много крви и труда стечено и што је уливало наду на пуни коначни успех. Милош се бојао да би га јавна сарадња са хетеристима компромитовала не само пред Турском, чији је суверенитет још увек морао да признаје, већ и пред Русијом, која му је била протектор, а није одобравала планове и акцију хетериста, који у тој акцији понекад заиста нису били довољно обазриви. Насупрот томе, Милошу је била симпатична борба грчког народа за слободу, и он је искрено желео да православном грчком народу помогне овим својим могућностима. Зато се налазио не у дилеми, већ на тешкој муци како да помогне једноверној браћи а да не упропасти оно што је досад изборио за свој народ.

Свакако да кнезу Милошу није било лако да не потпише заједничку изјаву за учешће у грчком устанку, која му је била послана од стране представника Хетерије 21. маја 1820. Али је зато 30. маја 1820. написао писмо Георгију Олимпиосу у коме је изразио своја осећања:

„Будите ми здраво, племенити капетане Јоргаћу! Од многих људи, као и из вашег писма, ја сам довољно убеђен о вашим племенитим намерама према целокупном српском народу. И ја вас могу уверити и обавестити да и ја гајим према вама односну љубав и пријатељско

⁹ В. Стојанчевић, Заједничке политичке радње балканских народа у 19. и 20. веку на обарању власти турске царевине, Историјски часопис 1966—1967 (XVII), Београд 1970, 262.

расположење и да вас у суштини не одвајам од осталих мојих сапле-
меника.

Ово писмо, молим вас, да примите као доказ мог поштовања и
расположења према вама, уз које вас пријатељски грлим. И ја остајем
за увек ваш доброжелатељ М. Обреновић. Крагујевац 30. маја 1820".¹⁰

Обазривост кнеза Милоша ускоро се показала оправданом. Кнез
Александар Ипсиланти, који се сада налазио на челу Хетерије, подигао
је устанак против Турака у Влашкој и Молдавији, у коме су поред
Влаха и Грка учествовали и српски и бугарски добровољци.¹¹ Међу
тим устаницима налазио се и познати нам „капетан Јоргаћ“, који је у
првом српском устанку ратовао против Турака у одреду Хајдук Вељ-
ка, чијом се удовицом касније оженио. Ту је био и Хаци Продан, вођа
једног неуспелог устанка у западној Србији. Ипсиланти је саставио
пројект једне конвенције у 10 тачака између Србије и Грка о пуној
војној, политичкој, материјалној и дипломатској сарадњи и послао га
са пропратним писмом од 19 (7) јануара 1821. кнезу Милошу на пот-
пис.¹² Међутим, Турци су у Адакале ухватили ово писмо са пројектом
конвенције и тако дознали за овај план пре Милоша, који је пред Тур-
цима морао признати да је примио писмо и предати им га, али се пра-
вио да он са хетеристима нема никакве везе. Турци су у преводу до-
ставили ово писмо и пројект конвенције представницима великих сила
у Цариграду да би их уверили о размерама грчког револуционарног
покрета, свакако рачунајући на њихово поштовање принципа леги-
тимитета.¹³

Хетеристи су и даље употребљавали сва средства да придобију
кнеза Милоша за своју ствар. Сачувано је једно писмо, нека врста уго-
вора између устаника и српског епископа Јосифа Буктировића, коме
хетеристи обећавају да ће постати архиепископ и члан грчког Светог
синода, ако приволи српског војводу на заједничку сарадњу. У писму
се каже: „Лативши се оружја ради ослобођења хришћанства од му-
слиманског јарма и стицања права осталих европских народа, као јед-
новерни Грка, Србија и Бугарска треба да имају у овој ствари једно
дејство, због чега се саглашавамо да српски архијереј Јосиф Букти-
ровић поради да би вожд Србије и сав српски народ држали свето и
ненарушиво међу нама учињени мирољубиви договор. За његове ус-
луге обавезујемо се, у име Бога и братства, да ћемо га признати и утвр-
дити за архиепископа са законитим правима која му припадају и иза-
брати га за члана Грчког багочестивог синода...“¹⁴ Поред кнеза
Александра Ипсилантија потписали су писмо још четворица Грка и
два Србина: Хаци Продан и С. Живковић.

Кнеза Милоша су из Београда у Крагујевац обавештавали да је
кнез Ипсиланти подигао устанак у Молдавији и да су устаници „Турке
онде бивше растерали и пакост страни турској у свему чинити почели
су“. Због тога султан „у смотренију они буна острешје заповеда че-
ститом везиру да се на сваки начин постара и сва возможна средства

¹⁰ П. Ј., Два документа о сарадњи између српских и грчких устаника, По-
литика 1. августа 1937, 10.

¹¹ Историјски часпис 1966—1967 (XVI—XVII), 263.

¹² Француски превод ове конвенције и Ипсилантијевог писма налази се
у Архиву Српске академије наука и уметности (даље: АСАНУ) број
7118/1 и 3.

¹³ Гавриловић, Из нове српске историје, 38—39.

¹⁴ АСАНУ 351.

нек употреби, да би мир и тишина у овом пашалуку — Србији пребивали, а нарочито на људе стране да мотри . . . ” Чуло се, пишу кнезу, да је Ипсиланти издао четири разне прокламације. „У првој звао је бега Јашког с народом да се к њему прилепи, које је и било. У другој јавља како ће он унапредак ступати; у трећој зове народе све источнег исповеданија против општег непријатеља, да се јарам тежки од толико времена на врату ношени скида, додајући да је сад к томе најспособније време. У четвртој стоји само позиваније Србије и њених синова Србаља. Казују да је ова прокламација тако красно-речиво описана, да ју ни један без плача прочитати не може . . . ”¹⁵

Све је ово ипак било узалуд. Без подршке великих сила и далеко од матичне земље Ипсилантијев устанак у Влашкој и Молдавији завршио је неуспехом.

II

Прави грчки устанак букнуо је у пролеће 1821. у самој Грчкој, најпре у Мореји (на Пелопонезу), и отпочетка показао и пријатељима и непријатељима да је то подухват са озбиљним изгледом на успех. Турска се забринула. У Цариграду су схватили да је то завера свих хришћана у Турској и да треба оштро реаговати. Одмах је по свим цамијама прочитан султанов ферман који је позивао на борбу све Турке и имао за циљ да распасти муслимански фанатизам и мржњу против Грка и осталих хришћана. Циљ је постигнут. Цариград се претворио у „људску касапницу”. На сам Ускрс обешен је васељенски патријарх Григорије и тројица митрополита, убијени су многи виђени Грци, многе цркве су пљачкане и порушене. Русија је оптужена за саучесништво у устанку, српски изасланици су били премештени по султановој наредби најпре у патријархов двор да их „заштите од беса оружаних људи”. Отуда су они са својих прозора гледали све детаље страшне смрти патријарха Григорија.¹⁶ Затим су премештени у сарај (царски двор). Порта се заиста плашила да се српским изасланицима шта не догоди, јер би то могло да изазове устанак и у Србији. Зато је султан уверавао српске изасланике да ће удовољити њиховим захтевима, „ако само Србија у тим мутним тренуцима буде остала мирна”.¹⁷ Преговори су, у ствари, прекинути, а Абдул Реиму, новом београдском паши, било је наређено да буде опрезан.¹⁸ У Грчкој се устанак распламсао. У њему је узео учешћа и изванредан број Срба. Изричито се спомиње као „генерал” неки Васа Црногорац, а доста Срба из Хајдук-Вељкове војске било је у одреду „капетана Јоргаћа”, који је већ 1821. славно погинуо са својом дружином у манастиру Секу.¹⁹

Талас турског терора, који је почео свирепим убиством цариградског патријарха, захватио је и српске земље. Како су и оне тада биле у саставу Цариградске патријаршије и имале махом грчке епископе, Турци су више пазили на малобројне епископе српске народности у

¹⁵ Б. Перуничкић, Београдски суд 1819—1839, Београд 1964, 95—96.

¹⁶ М. Гавриловић, Милош Обреновић, Београд 1909, II, 42.

¹⁷ Г. Јакшић, Србија од 1813—1834, Српски народ у XIX веку, Београд, 29—30.

¹⁸ Б. Куниберт, Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића, Београд 1901, 155; Н. Попов, Србија и Русија, Београд 1870, I, 154.

¹⁹ Д. Поповић, О Цинцарима, 276.

још неослобођеним крајевима, бојећи се да не би једнокрвни народ подстицали на буну. Призренски епископ Захарије Дечанац је 1821. бачен у затвор са четворицом свештеника и много Срба и осуђен на вешала. Тек кад су Срби скупили откуп (20.000 или, по другом казивању, 45.000 гроша), пустио је Махмуд-паша испребијаног епископа, који до смрти (1827) никад више из Дечана није долазио у Призрен.²⁰ Нишки епископ Мелентије, пореклом Грк, био је обешен на трећи дан Духова 1821. на мосту преко Нишаве са двојицом свештеника и тројицом других Срба.²¹ Требало је раји натерати страх у кости.

Кнез Милош, одвојен територијално великим растојањем од устаничког подручја и политички врло обазрив, будно је пратио ток догађаја и чинио за Грке све што је могао. Вести које је добивао биле су често и нетачне и контрадикторне. Тако је 15. априла 1821. обавештен да се у Земуну прича како ће Ипсиланти на трећи дан Ускрса превести своје пукове у Бугарску; да има много војске и 80 топова; да је у Цариграду избила буна, велики везир да је збачен, патријарх посечен а представници хришћанског становништва погубљени, што је изазвало општи устанак хришћанских народа; због таквог стања пошиљка робе која је из Земуна послана у Цариград враћа се натраг у Беч; српски изасланици још се нису вратили те су вероватне вести да су погубљени; Турци од свих хришћана траже да предају оружје, иначе прете ратом.²² Кнез Милош је стално пратио писање европске штампе и прибирао сва обавештења о грчком устанку и приликама у Турској. Београдски кнезови обавестили су га 21. октобра 1821. да се у Мореји предао устаницима град Триполис и да су Грци у њему исекли 12.000 Турака, а три паше су поштедели, јер су обећали да ће им предати и остала утврђена места у Мореји. Грци су задобили многи плен, нарочито у муницији.²³ О свему томе Милош је обавештавао понеке нахијске кнезове, нарочито пожешког кнеза Васу Поповића, радујући се грчким успесима или стрепећи од турских подухвата против устаника.²⁴ Кад је почетком 1822. Рушид-паша постављен на чело борбе против устаника у Мореји, бојао се кнез Милош да се „због његовог старог искуства може доста злу надати”,²⁵ али „није веровати да ће што више свршити него што је Шкодра свршио (постигао)”.²⁶

Кнез Милош се у тешким искушењима овога историјског момента понео као велики човек у великим временима. Он званично није прихватио савез са Хетеријом, јер су тако захтевали интереси његове борбе; он је још од времена Караџорђева устанка изгубио поверење у многе грчке епископе и настојао да добије националну високу јерар-

²⁰ М. Поповић, Историска улога српске цркве, Београд 1933, 119—120; П. Костић, Црквени живот православних Срба у Призрену и његовој околини у XIX веку, Београд 1928, 11—12; М. Милојевић, Путопис старе Србије III, 193.

²¹ М. Б. Милићевић, Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба, Београд, 1888, 443.

²² АСАНУ 694.

²³ Београдски суд 1819—1839, 119.

²⁴ АСАНУ 933, 1013, 1029.

²⁵ АСАНУ 1039.

²⁶ АСАНУ 933.

хију; али, он је многим својим делима, нарочито после 1820, доказао своје симпатије према грчком народу и његовој борби за слободу.²⁷

Невоља је тада зближила Грчку и Србију. По варошима и градовима полунезависне Србије склањају се многи бегунци и емигранти Грци и Цинцари и македонски Словени. Срби их примају са братском љубављу. Поред ових избеглица који су умакли турском зулumu било је много оних који су у Србију долазили да просе милостињу ради откупа заробљених сродника, или сами за се, уколико су били условно пуштени робови. Подаци које је о томе сакупио Владимир Стојанчевић илуструју с једне стране патњу грчког народа а с друге стране саучешће српског народа и кнеза Милоша у страдањима једноверне браће. Уосталом, ево примера.

Кнез Милош је 26. јуна 1822. дозволио Петру Апостолу и Димитрију Доди из Њаушта (Њагошта, Његуша) да просе по Србији за откуп свога робља од Турака; такво одобрење издано је 4. јула Филипу Фиштанију, а 16. јула неком Јовану из Њаушта; 15. октобра кнез је дозволио „жени Трандафили из Њагошта да може просити милостињу по Београдској епархији, ради искупљења своје кћери из ропства од Турака”; 17. октобра дозвољава Јовану из Макренице да може просити за откуп својих робова; 30. априла 1823. дата је таква дозвола Димитрију Караци из Воденске епархије ради откупа жене и двоје деце; три месеца пре тога сличну дозволу добио је и неки Кара Коста из Верпија код Њаушта.

Забележени су и понеки интересантни и драматични случајеви. Нека була из Видина довела је у марту 1823. у Београд једну Гркињу из Њаушта да је прода. Неко од Срба је украде и доведе у Народну канцеларију, а кнезови је пошаљу потајно у Остружницу да оде на слободу, иако је већ била купљена за 700 гроша. Кнез је 27. марта 1823. одобрио крађу једне заробљене Гркиње од некаквог Турчина и њеног спасиоца наградио са 200 гроша. Српске власти преотеле су у Јагодини почетком априла 1824. једно дете грчко, које је у Румелији било купљено за 180 гроша.

Има примера који говоре о томе колико су Турци тражили за откуп робља. Кнез Милош је, на пример, 14. септембра 1823. одобрио Димитрију Панкратију из Катранице да може по Србији сакупљати милостињу ради давања 3500 гроша откупа за три своја заробљена детета од којих су два била у Дебру, а једно у Битољу. Борђе Поповић пише 6. марта 1824. кнезу Милошу како су Арнаути, који су дошли из Грчке, пре неколико дана продавали једно грчко дете од осам година за 1050 гроша. Он га је на Кнежев рачун откупио за 1100 гроша. Трећи пример је детаљније описан. Нека Екатерина из Њаушта обратила се 1. августа 1825. за помоћ кнезу Милошу. У молби пише да су јој Турци убили мужа у устанку 1821, а троје женске деце и једног сина одвели у ропство. „Месец дана после овог несрећног и страшног догађаја нађем своје три несрећне кћери, које су већ биле у своме потпуном узрасту, код Хасанпаше у Битољу и кроз четири године просећи по православном хришћанском роду откупим две млађе девојке, а трећу је хтео задржати себи за жену, али пошто је отишао на Мореју и тамо био затворен, писао је својој кући да је даду за његова синовца, или ако ко за њу добро плати да се отпусти. И на тај начин, помоћу неко-

²⁷ J. Mousset, *La Serbie et son église* (1830—1904), Paris 1938, 52; ср. М. Ласкарис, *Грци и Срби у борби за независност*, Атина 1936 (на грчком).

лико хришћанских трговаца учинимо да се положи 3500 гроша и да је отпусти". Док је Екатерина просила по Србији да састави откуп за трећу кћер, изненада је препознала у Нишу као роба и свога јединога сина.

Било је још много оваквих трагичних судбина и много дела милосрђа која су чинили православни Срби и њихов кнез својој унесрећеној једноверној браћи. Разумљиво, све није записано. Из државне касе дата је 1826. помоћ од 108 гроша некој Јани Гркињи за пут у Грчку, а неком Јани „Грку из Мореје“ 50 гроша. У Чачку су 1828. откупљене три прчке девојчице — робинице, а 1834. је дата помоћ неком Грку који је бегao из Видина где је био као роб потурчен²⁸ итд. Када се кнез Милош свега овога касније сећао, причајући своје успомене, он је скромно рекао: „У време боја грчкога с Турцима ови су много прчкога народа заробили и, по свом обичају робље продавали. Тако доведу они у Србију неки број оних робова на продају. Ја то видим, и све од Турака за новце откупим и све их ослободим. Кад за ово чује Грчки Краљ, захвали ми, и орден Спаситеља с лентом пошаље ми на дар”.²⁹

У науци је примећено да је ова добротворна акција кнеза Милоша била, можда, стимулисана осећањем извешне моралне обавезе коју је он преузео на се у моменту кад је иначе званично и услед тадашњих политичких околности одбио да 1821. потпише конвенцију у десет тачака са Хетеријом. У трећој тачци те конвенције предвиђан је „пријем, гостопримство, наклоност, братско пријатељство и слободан азил за све оне које прилике буду приморале да избегну из Грчке у Србију”.³⁰ Можда се кнез Милош сећао тога текста, али нам се чини да би он у оваком случају, желео то ко од њега или не, поступио овако. Овакав његов рад био је у складу са његовим принципима и животним циљем — ослободити хришћане од Турака — и са оним већ давно створеним осећањем солидарности које је почивало дубоко у души свих балканских православних народа.

Осећање те солидарности није кнез Милош изгубио ни у данима кад су и Србија и Грчка већ имале слободу. Кад се 1836. појавио у Србији проигуман Лавре св. Атанасија Атонског да потражи у Београду куће свога манастира, није од њих нашао ни трата. Чувши за то кнез Милош је одмах исплатио манастиру три хиљаде гроша „не рад да свети манастир штете имаде”.³¹ А кад је у Атини 1837. основан универзитет, послао је кнез овој младој грчкој научној установи поред честитке и знатан новчани прилог од неколико хиљада дуката.³²

III

Кад је реч о односу Срба према устанку грчког народа за слободу, треба поменути учешће српског манастира Хиландара и његових монаха у помагању устаника и у подношењу свих страдања која су тада задесила Свету Гору.

²⁸ В. Стојанчевић, Откупљивање робља у Србији за време кнеза Милоша, Зборник Музеја првог српског устанка (Београд 1960), 99—101.

²⁹ М. В. Милићевић, Кнез Милош прича о себи, Споменик СКА 21, 1893, 19.

³⁰ АСАНУ 7118/3.

³¹ Београдски суд 1819—1839, 677.

³² В. Стојанчевић, Милош Обреновић и његово доба, Београд 1966, 308, 351.

После пада Касандре, почетком новембра 1821, није се више могао спречити улазак солунског паше Мехмед Емин Абдулаха у Свету Гору. Светогорски монаси су се договорили да пошаљу к паши једну делегацију која би га умолила, ако војска већ мора да уђе у Свету Гору, да се не чини зло. Паша их је примио с поштовањем и обећао не само да неће ништа рушити, него да ће размислити да ли ће уопште да улази у Свету Гору. Рекао им је да представници свих манастира дођу до границе хиландарског метоха Кумице где ће разговарати с представницима војске. Хиландар је одредио као своје представнике архимандрита Пантелејмона, проигумана Кирила и јеромонаха Атанасија.³³ Међутим, од договора није било користи. Турци су ушли у Свету Гору. Три хиљаде турских војника било је распоређено по манастирима и у Кареји.³⁴ Сава Хиландарац пише да су сви светогорски манастири, па и Хиландар, били једнодушни у тешкој ситуацији која их је здесила. Они су знали да је солунски паша послан у Свету Гору „да заузме манастире и да спречи помоћ грчким устаницима. Сваки манастир је добио изванредан број мохамеданских Арнауца, које су морали издржавати. Хиландар према свом (географском) положају беше први на реду при нападу и све чете арнаутоке тражише у њему одмора. По хиландарским шумама беше се склонио околни народ, док најзад не би принуђен да се својим опљачканим кућама врати”.³⁵ Ситуација у којој се за време устанка нашао манастир Хиландар овако је описао тадашњи хиландарски монах Спиридон: „Тада због грехова наших претрпесмо велику напаст од Лобут паше³⁶ и Арнауца који седеше у Светој Гори. И све старешине што имадохмо — побегоше, и од наше браће Хиландараца многи побегоше и остаде нас дванаест душа монаха у Хиландару. И велика зла претрпесмо од ерсовских Арнауца а такође и од селаскерових људи што боравише на караули. Тада се сав манастир сасвим уништи ради „лефета”, све се продаде. Тада скидоше и олово са параклиса и са крстионице. Велику напаст претрпесмо и без старешине. Тада изгореше каламаријоки метоси. Године 1821.”³⁷

Страдања и патње светогорских монаха у устанку најбоље је приказао на основу архивске грађе професор солунског универзитета Јоанис П. Мамалакис у више својих радова, а особито у својој студији „Страдања Светогораца од Мехмед Емин Абдулах паше 1822-1824” у XVII књизи Зборника Историјског и етнологског друштва Грчке (1963-1964). Турски војници чинили су зло свуда по манастирима. У једном писму које су 1. марта 1822. упутили представници Свештене општине светогорским представницима у Кумици пише о томе каква све зла чине турски војници. У Ивирону и Ватопеду нарочито. Муче, тиранишу, претресају, траже пушке и децу. Родитељи који су се овде склонили са децом пустили су децу и она су се разбежала. Народ се крије по планинама. И ватопедски калуђери су побегли у планину.

³³ Акт од 8. новембра 1821. у Архиву манастира Хиландара, ф. 1821.

³⁴ Д. Анастасијевић, Света Гора у прошлости и садашњости, Српски књижевни гласник књ. XVIII, бр. 11, 1907, 853.

³⁵ Сава Хиландарац, Историја и опис манастира Хиландара, Београд 1894, 27—28.

³⁶ Тако су називали солунског пашу Мехмед Емин Абдулаха.

³⁷ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи V, Срем. Карловци 1925, 9113.

Дојадило је овима. Већ мисле да звоне на узбуну, да сакупе и младе и старе, па ако је од цара наређено да се гине, нека се гине пре.³⁸ Из обиља тих података за нас су нарочито интересантни они који говоре о храбрости хиландарских калуђера. На једном договору светогорских представника одржаном у Ватопеду ради плаћања великих даћа Турцима хиландарски представник ватрено говори: „Ако застрашују, не бојте се. И ако опет дође да тражи, не дајте ни паре . . . Ево седам месеци омо се мучили са толико старих, преко 20.000 сељака, премучите се још месец дана . . . Кажем вам, прославите Бога што сте спасли душе овоје и манастире своје. Само стрпљења, и ово ће проћи . . . ”³⁹ Овакво бодрење, иако засновано само на осећањима и жељама, а не на чињеницама, било је потребно у овако безизлазној ситуацији, јер је требало одржати дух. Паша је тражио од Хиландара у фебруару 1822. године анцитет од 15.000 гроша, док је укупна хиландарска обавеза била 60.000 гроша што је за манастир представљало баснословну суму. Али, паша је хтео да сакупи што више.⁴⁰ Хиландарци су 23. јула 1822. писали Свештеној општини да су претходног дана били у манастиру 70 Турака, трипут су јели, узели собом 15 мазги и 4 калуђера да их воде.⁴¹ Архимандрит Јаков пише 4. октобра 1822. да у остави нема ни грама брашна, ни хлеба, ни ничега, а истог дана долази Мурат ага и тражи 1350 гроша.⁴² Преткрај 1822. године (4. децембра) пишу хиландарски епитропи својим келиотима у Кареји да је манастир Хиландар пао у велико сиромаштво и у безнадежно стање због великих турских тражења која стижу сваки дан, па зато моле и њихову помоћ. За спасење од овог зла, веле они, ако треба, да дамо и животе. Тражећи да келиоти плате свој део харача саопштавају им цареву наређење да оваки калуђер има да плати за своју главу хиљаду гроша, а световњак пет стотина.⁴³ Почетком 1823. само су још три манастира нешто имала (Ватопед, Ивирон и Хиландар). Осталих седамнаест су остали без ичега.⁴⁴

Хиландару је посебно додијала турска војска, која је овуда пролазила у Свету Гору и враћала се из ње, па је у манастиру нестало хране, а дуг је био огроман.⁴⁵ У немогућности да плате дажбине Хиландарци неустрашиво иду Турцима да преговарају.⁴⁶ Зато, кад Свештена општина шаље своје представнике Турцима у Солун (старца Григорија из Дохијара јеромонаха Ататангела из Симонпетре), обавештава Хиландарце да са овима пошаљу свога сабрата старца Јоакима, који је економ у Каламарији, јер је он много слободан у говору и има велику смелост пред силиницима.⁴⁷

У Хиландару је до данас остало живо предање о томе како су се устаници крили у манастиру и да је Хиландар био кажњен од Турака због тога што је на свој метох Кумицу слао храну и други мате-

³⁸ Исто, 45.

³⁹ Исто, 46—47.

⁴⁰ Исто, 100.

⁴¹ Исто, 109.

⁴² Исто, 125.

⁴³ Исто, 127.

⁴⁴ Исто, 130.

⁴⁵ Исто, 107.

⁴⁶ Исто, 101.